

צדק סביבתי

מתוך הספר: "אדום-ירוק: דמוקרטיה, צדק ואיכות הסביבה"

מאת: אבנר דה-שליט

הוצאת: בבל (סביבה ישראלית) ומרכז השל לחשיבה ומנהיגות סביבתית

בשנת 1991 הציעה מדינת לואיזיאנה לרשויות בארצות הברית לבנות בתחומה מתקן להעשרת אורניום, שייצר 17 אחוזים מהאורניום המועשר בארצות הברית. סקר רחב נערך כדי למצוא את האתר המתאים ביותר לשם כך. ה"זוכים" היו תושבי מדינת לואיזיאנה. תוכנן להקים את המתקן ליד שתי עיירות, פורסט גרוב וסנטר ספרינגס, באזור שעד אז היה נטול כל תיעוש, אזורי מסחר, קניונים וכדומה. תושבי העיירות היו בני המעמד הכלכלי הנמוך, ולכן רובם השתמשו באדמות האזור לגידול ירקות ופירות לשם צריכה משפחתית. בדרך כלל מקרים כאלה אינם גוררים תגובה כלשהי מצד התושבים המקומיים, מלבד הבעת אי נחת בינם לבין עצמם, בעיקר משום שהם אינם יודעים כלל כיצד להתארגן ולפעול. אולם במקרה זה התארגנו התושבים המקומיים נגד הכוונה למקם ליד בתיהם מחסנים שבהם 100 טונות שפוכת רדיואקטיבית. מאבקם הפך לאחד המאבקים המשפטיים הנלמדים היום בארצות הברית. כעבור שש שנים קיבל בית המשפט את טענתם, שהחלטה למקם את האתר ליד בתיהם היתה פסולה משום שהיתה נגועה ב"גזענות סביבתית". למעשה, המאמץ להוכיח זאת לא היה קשה כל כך, משום שהתושבים ועורכי דינם יכלו להצביע על תופעה מתמשכת בארצות הברית, שלפיה הסיכוי לגור ליד מתקן המהווה איום סביבתי גדול פי ארבעה בעבור שחורים לעומת לבנים. הנתונים במקרה הספציפי הזה היו בולטים. הוועדה שהחליטה על מיקום האתר בחנה 78 חלופות. אחוז השחורים בארצות הברית הוא 13. אחוז השחורים באתרים שהיוו חלופה ראשונית היה 28.4. לאחר מיון ראשון בחנה הוועדה 37 אתרים, שבהם היוו השחורים 36.8 אחוזים מהאוכלוסייה. המיון הבא התייחס לשישה אתרים, שבהם היוו השחורים 64.8 אחוזים מהאוכלוסייה. לבסוף נבחר אתר (העיירות פורסט גרוב וסנטר ספרינגס) שבו היוו השחורים 97.1 אחוזים מהאוכלוסייה. במסמך ההקמה של האתר לא הובאה בחשבון ההשפעה הסביבתית של האתר על בריאות התושבים, רווחתם ואורח חייהם, ועל הסביבה הטבעית.

לו היה זה מקרה יחיד, ניחא. ניתן היה להצדיקו כמקריית. אלא שחוקרים רבים בארצות הברית - והבולט שבהם הוא רוברט בולארד (Bullard) - הוכיחו שיש דפוס החלטות החוזר על עצמו במקרים כאלה. גם בארצנו ניתן להצביע על כך שהאוכלוסיות הנחשפות תדיר למפגעים סביבתיים הן אוכלוסיות מוחלשות, מיעוטים או אוכלוסיות מעוטות אמצעים.

אחד המקרים הבולטים של אי צדק סביבתי הוא המקרה של שבט אוגוני בניגריה. ב-1958 גילתה חברת הנפט "של" מצבורי נפט גדולים בדלתא של נהר ניגר. היום חברת "של" היא יצרנית הנפט הגדולה ביותר בניגריה (שני מיליון גלוני נפט מדי יום ביומו). המצבורים הללו נמצאו בשטחם של אנשי אוגוני, אשר נושלו מכל הזכויות על הקרקע על ידי הממשלה הצבאית של ניגריה, על אף שהם השתמשו באדמות אלה לחקלאות ולדיג במשך עשרות ומאות שנים. לפי הערכות גופים מערביים, מתו כאלף מאנשי אוגוני, ושלושים אלף נותרו ללא קורת גג בגלל פעילות חברת של (הווה אומר, בשל זיהום האוויר, הדלקות הרבות והפיצוצים שהתרחשו באזור הקידוחים, חלקם במרחק של פחות ממאה מטר מבתי האוגוני), ובכל זאת לא קיבלו התושבים המקומיים כל פיצוי מחברת "של". תחת זאת העבירה החברה אחוזים מהרווחים לממשלת ניגריה. גשם חומצי, ערפיח וזיהום מקורות המים היו למנת חלקם של האוגוני. באוגוסט 1993 דלף נפט לתוך שטחי המגורים של האוגוני במשך 40 יום. חשוב לציין שמדיניותה של חברת "של" היתה הקלת ראש בבעיה. לפי מסמך של ארגון גרינפיס (Greenpeace), אף ש"של" קודחת ביותר ממאה מדינות, 40 אחוזים מהדליפות התרחשו בשטח ניגריה. על פי עדויות מאוחרות יותר של אנשי הממשל הניגרי, חברת "של" אף דרשה מהם לפעול נמרצות נגד מחאות אנשי אוגוני. באותה עת התגייס הסופר הניגרי הנודע קן סרו-ויווה (Saro-Wiwa) לעזרת אנשי אוגוני. הוא יצא חוצץ נגד שילוב האינטרסים הכלכלי והפוליטי, שסופו השפלת האוגוני ופגיעה קשה בסביבה. הוא הקים קבוצת מחאה בקרב אנשי אוגוני אשר פעלה בדרכים לא אלימות, ויחד הם מחו נגד חברת "של".

חברת "של" מעולם לא ערכה סקר השפעה על הסביבה בניגריה באזור קידוחיה, משום שהממשלה הניגרית מעולם לא דרשה ממנה לעשות זאת. תחת זאת, כאשר האוגוני הפגינו מול המתקנים של "של", זימנו אנשי החברה את הצבא הניגרי כדי שיפעל נגדם. באחד המקרים נהרגו 80 מפגינים. הממשלה הניגרית אף עצרה את קן סרו-ויווה, ובנובמבר 1995 הוציאה אותו להורג יחד עם שמונה מחבריו. חברת "של" לא הנידה עפעף. היא הוציאה הודעה לעיתונות שעל פיה הדרישות הנשמעות בעולם שהחברה תבקש למנוע את ביצוע גזר הדין הן "דרישות מסוכנות". כעבור ימים ספורים נאלצה חברת "של" לשכור את שירותיהן של שבע חברות תדמית כדי להיאבק בחרם בינלאומי של צרכנים. לבסוף, לאחר לחץ מסיבי מצד האיחוד האירופי והאו"ם, אבל לא פחות בגלל חרם בינלאומי שהובילו ארגונים סביבתיים, החליטה חברת "של" לערוך רפורמה ביחסה לתושבים המקומיים ואף הפסיקה לקדוח באדמות אוגוני.

התייחסותן של פירמות וממשלות מהעולם הצפוני (המפותח), המנצלות את תמימותם ולעתים את בערותם של תושבי אפריקה ואת הציניות של ממשלותיהם כדי להתעשר תוך חשיפתם למפגעים סביבתיים, מעוררת לעתים חלחלה (למשל במקרה המתואר לעיל שבו נמצאו כימיקלים מסוכנים ש"יוצאו" לניגריה והושארו שם גלויים). התמונה המצטיירת היא שגם בתוך המדינות המפותחות, וגם כאשר מדובר ב"יצוא" של פסולת כזאת, הקבוצות הסובלות אינן קבוצות של לבנים.

האם המדיניות הזאת וההחלטות הללו הן בהכרח גזעניות? לי עצמי אין תשובה חד משמעית. ייתכן שההחלטה למקם את האתר בלואיזיאנה, ליד עיירות שבהן חיים כמעט רק תושבים שחורים, לא נבעה מכך שהם שחורים, אלא משום שהם קבוצה חלשה מבחינה פוליטית וכלכלית, שלא היה צפוי שתשמיע קול מחאה ותפעל נגד ההחלטה. לעומת זאת, ייתכן, כפי שטוענת, למשל, הפילוסופית הידועה קריסטין שרדר-פרשט (Shrader-Frechette)²², שהיה כאן אקט ברור של גזענות. כך או כך, ברור שהחלטות מסוג זה הן חלק ממסכת של אי צדק סביבתי, אשר פוגע מאוד באוכלוסיות המוחלשות. אי צדק זה הוא נורא גם אם אינו בגדר גזענות, משום שהוא מהווה זלזול מוחלט באדם.

התופעה הזאת מתאפשרת בין היתר משום שאי הצדק הזה לא פעם אינו נראה לעין. כאשר מבטלים קצבת ילדים או מפטרים עובדים, ניתן לראות את התוצאות מיד במספרים. אבל כאשר אנשים מסוימים גרים במקום שבו קיימת תמותה גבוהה יותר ממחלות נשימה בגלל זיהום אוויר, הנתונים מצטברים לאורך זמן, ואינם חד משמעיים: קשה להוכיח את הקשר בין המחלה לזיהום האוויר בכל מקרה ומקרה. ייתכן שלכל בר דעת הקשר בין זיהום האוויר הגבוה לאיכות חיים נמוכה בגלל מחלות נשימה ברור למדי, אבל מבחינה משפטית קשה לעתים להוכיח זאת, גם אם מבחינה סטטיסטית הקשר ברור. לכן הנתונים הללו מתמסמסים לכלל תמונה שאינה ברורה דיה כדי שנוכל לזעוק חמס.

מהם איפוא המאפיינים של אי צדק סביבתי? ראשית יש להבהיר את סוגיות החלוקה בנושאי סביבה. בדרך כלל אין מדובר בטובין פרטיים (כמו קניין או זכויות) המחולקים, אלא בטובין ציבוריים ובנגישות אליהם: אוויר נקי, מים נקיים, אדמה נקייה, שמורות טבע וכיוצא באלה. אלה טובין שהשימוש בהם אפשרי (או אמור להיות אפשרי) ונגיש לכל, ושאלם אדם אחד משתמש בהם, אזי מן הסתם גם כל האחרים אמורים להשתמש בהם. למשל תאורת רחוב: אם העירייה מספקת תאורת רחוב, ברי שברגע שמספקים לפלוגי תאורה כזו, גם אלמוני יכול ללכת ברחוב וליהנות ממנה. אלה טובין ציבוריים. לא פעם טובין כאלה הם בעייתיים, משום שייתכן מצב שבו פלוגי שילם מסים בעבור התאורה, ואלמוני לא שילם, אך גם הוא יכול ליהנות מהליכה לאור תאורת הרחוב. בעיות של אי צדק מתחילות כאשר נגישותה של קבוצת אנשים מסוימת לטובין אלה מוגבלת מסיבה כלשהי שאינה קשורה לפעולה שביצעו מרצונם.

המאפיין השני של אי צדק סביבתי קשור באפליה, שלעתים היא פועל יוצא של הבעיות הנלוות לטיפול מקצועי בזיהום. לעתים האפליה בלתי נמנעת, ואז יש לתקנה מיד, ולא היא. כמובן, לעתים האפליה יכולה להימנע, אבל הבה נניח שאין כאן כוונת זדון (אחר כך אשוב לדון באפשרות שהאפליה נובעת ממניעים לא טהורים). רוב הבעיות של צדק סביבתי נגרמות כאשר טובין מסוימים מיוצרים, למשל חשמל זול יותר או מכונות מהירות יותר, והמחיר הסביבתי הוא זיהום. במשך שנים רבות לא נחשב הזיהום כמחיר שאנו משלמים, ולכן לא הוכנס לשיקולי העלות. השימוש באוויר נחשב חופשי. 23 היום אנו מבינים שזיהום האוויר גורם מחלות שהטיפול בהן יקר מאוד; יתרה מכך, זיהום אוויר ומחלות הם פגיעה קשה באיכות החיים אף, ואולי בגלל, שלא תמיד ניתן לתת לכך ביטוי במובן של מחיר, של כסף.

כל זה ברור מאליו היום, ולכן הציבור מוחה לא פעם על זיהום שהוא פועל יוצא של ייצור מוצר שאיש אינו משתוקק לו בין כה וכה. אולם השאלה היא זו: הבה נניח שייצור המוצר

אינו סתמי, ושאלו יש צורך אמיתי בו, לדוגמה חשמל. נמצא שהציבור כולו יוצא נשכר מהשימוש במוצר זה. אולם מי משלם על כך? האם חלוקת הנטל – קרי, החשיפה לזיהום – שווה? הגיאוגרף האמריקאי הנודע דיוויד הארווי (Harvey)²⁴ הראה שהחלוקה אינה שווה כלל וכלל. חוקרים אחרים, בעיקר בבריטניה, מצאו שיש קשר ישיר בין החולשה הפוליטית והכלכלית של אוכלוסיות לסיכוייהן להיות אלה הנושאות בנטל.

מדוע נטל החשיפה לזיהום אינו נחלק שווה בשווה? על סיבה אחת ניתן לכתוב שהיא "הגיונית": בזיהומים שונים, בעיקר של חומרים מסוכנים, צריך לטפל באופן מקצועי, ולשם כך יש לרכזם. אולם הסיבה השנייה היא שלועדות המחלטות על מיקום מפעלים מזהמים, אתרים לריכוז פסולת וכדומה נוח יותר למקם מקורות זיהום כאלה באזורים מוחלשים מבחינה כלכלית ופוליטית, משום שאוכלוסיות אלה חסרות מיומנות של מאבק נגד החלטות כאלה. במובן זה, התארגנות התושבים בלואיזיאנה שעסקנו בה לעיל היא היוצאת מן הכלל, על כן רוב הסיכויים שהחלטות כאלה תעבורנה ללא התנגדות. הבעיה של אי צדק סביבתי מתעצמת כאשר רואים שבדרך כלל מקבלי ההחלטות היושבים בוועדות הללו או במשרדים הממשלתיים אינם נמנים עם האוכלוסיות הגרות בשכונות בו ביישובים מוחלשים. בשל כך אין כמעט מגע בלתי פורמלי בין האוכלוסיות הנפגעות ממפגעים סביבתיים למקבלי ההחלטות. ב"מגע בלתי פורמלי" אני מתכוון למפגשים לא רשמיים (בחנות המכולת, כאשר מביאים את הילדים בבוקר לבית הספר, בבית הקפה השכונתי, במגרש המשחקים המקומי, בתיאטרון וכדומה) שבהם אנשים יכולים לפגוש ולהכיר את מקבלי ההחלטות ולהציג את האינטרסים שלהם בדרך זו או אחרת. היכרות כזאת יוצרת תחושת אמפתיה והכרת האחר. מכיוון שבמדינות רבות קיים נתק כמעט מוחלט בין קבוצת האוכלוסין של מקבלי ההחלטות לבין הנפגעים הראשיים ממפגעים סביבתיים, לא ניתן להשפיע על קבלת ההחלטות באופן כזה. הוסיפו לכך את הנתון שבדרך כלל הנהלות המפעלים מורכבות מאנשים הגרים רחוק מהמפעל ומגיעים אליו בנסיעה ממושכת במכונית, ותקבלו מצב שבו ההחלטה על מיקום המפעלים הסביבתיים מתקבלת כמעט ללא התייעצות עם הנפגעים הראשיים. אלה בדרך כלל הפועלים במפעל, אשר גרים בקרבת המפעל משום שעלות המגורים שם זולה יותר, ומשום שהם יכולים לחסוך כך הוצאות תחבורה. נניח שהטיעון שהנהלה כזו עשויה להחליט ביתר קלות על חיסכון בפילטרים בארובות המפעל, משום שחבריה ובני משפחותיהם לא יפגעו מהזיהום באותה מידה שבה יפגעו הפועלים ובני משפחותיהם, הוא טיעון מוגזם. אבל מה שהוכח במחקרים רבים, למשל במחקרים שנערכו בוויילס, הוא שהפועלים עצמם חוששים לדרוש הטבות סביבתיות, כגון השקעה בפילטרים, משום שהם חוששים שיפוטרו.

בפרק הקודם דנתי בסוגיה, שכאשר מחילים הגיון שוק על נושאים סביבתיים יוצרים עיוות בשאלה הרלבנטית לנושא. כעת אנו רואים שכך גם פותחים פתח לאי צדק המכפיל את עצמו. למה הכוונה? קחו לדוגמה את המקרה הבא: חברת טלפונים סלולריים מעוניינת להקים אנטנה ביישוב מסוים, והיא יכולה לעשות זאת באחת משתי שכונות. האחת של תושבים אמידים, והשנייה של תושבים מוחלשים מבחינה כלכלית. החברה פונה לרשויות, ואלה מאפשרות לה לעשות זאת בתנאי שתפצה את התושבים המקומיים, משום שבאנטנות הללו יש סיכון של חשיפה לקרינה ועקב כך חשיפה למחלות שונות (שימו נא

לב, בהערת אגב, שאם מדובר במועצה מקומית או בעירייה, ייתכן שהיא בוגדת בכך בתושבים ומעדיפה את השיקול הכלכלי, אולי משום שהחברה תשלם גם לה בעבור מיקום האנטנה, שכן האינטרס האמיתי של התושבים הוא מניעת חשיפתם לקרינה. נכון, בעקיפין יקבלו התושבים יותר שירותים מהעירייה, משום שהיא תקבל תשלום מהחברה המפעילה את האנטנות, אולם האם תוספת השירותים הזאת "שווה" לעלייה בסיכון לחלות בסרטן?). הבה נשוב למשא ומתן שיתפתח בין החברה לבין התושבים. מובן שהתושבים בשכונה האמידה ידרשו מחיר גבוה או אף יתנגדו בתוקף, ויעדיפו שלא לקחת את הסיכון. לעומתם, התושבים בשכונה המוחלשת יתפשרו על מחיר נמוך יותר, אם לא יתנגדו מכל וכל. הסיבה היא, כפי שכל תלמיד ותלמידה לכלכלה יודעים, שהעניים יותר מוכרים בזול יותר. בכך איפוא לא רק פגענו במי שכבר מוחלש, אלא גם ניצלו את חולשתו: החברה שילמה מחיר נמוך בעבור השירות.

הבה נשוב לנתון שהנפגעים מהזיהום בדרך כלל חוששים לעתידם הכלכלי, ולכן אינם מרימים קול כנגדו. עולה מכך שהשאלה של אי צדק סביבתי הופכת לשאלה דמוקרטית: איך ניתן להשפיע בדרך יעילה ומהירה על מקבלי ההחלטות, כך שאי הצדק הסביבתי והפגיעה באוכלוסיות המוחלשות יימנעו? ממחקרים שנעשו באירופה עולה כי המודעות בקרב האוכלוסיות הנפגעות עולה. בפני האזרחים הללו עומדות כמה אפשרויות, חלקן טובות להם בלבד – ולא דווקא לאוכלוסייה כולה או לסביבה.

מהן האפשרויות? ראשית, האזרחים שבקרבת מגוריהם ממוקם אתר מסוכן מבחינה סביבתית יכולים לדרוש פיצוי כספי. מבחינת התושבים זו אולי הזדמנות "לצמצם את המינוס" בחשבון הבנק, והפיתוי רב, אולם אין בכך פתרון לבעיה עצמה: הסיכון הבריאותי או המטרד הסביבתי עדיין קיימים. נניח שמדובר במפעל הגורם רעש רב, שעלול לגרום לירידה ביכולת השמיעה או לחוסר שינה, מה שיוביל אחר כך לחוסר עירנות ולירידה בתפקוד הכללי. ה"פיצוי" הכספי אינו מפצה במובן הבסיסי, שהשמיעה של מי שעובד במקום או גר בקרבת מקום תיפגע גם אם אותו אדם יקבל כסף. הפיצוי הכספי לא יוכל לתקן את הירידה בשמיעה ובתפקוד הכללי. שנית, גם בכלים כלכליים ובחישוב לטווח ארוך עלות הטיפול במחלה או בבעיה הנוצרת בשל הזיהום תהיה תמיד גבוהה לאין שיעור מהפיצוי הכספי שיעביר הגוף המזהם. שכן לו היה על הגופים המזהמים לפצות פיצוי ריאלי – בהנחה שקיים בכלל סכום כסף היכול לפצות פיצוי ריאלי על חירשות או על סרטן בגיל צעיר – הרי סכום זה היה חייב להיות גדול מאוד, והגופים הללו לא היו עומדים בכך. לכן המפגעים הללו לא היו ממוקמים באזור זה מלכתחילה. נוסף לכך, הניסיון מראה שבמקרים של תביעות פיצויים יגיעו הצדדים להתמקחות קשוחה ואף לעימות משפטי. מה לעשות שהגופים המזהמים הם בדרך כלל קונצרנים גדולים, עשירים יותר, שיכולים להרשות לעצמם לשכור עורכי דין בעלי שם ומנוסים, ועל כן בפועל התושבים הנפגעים אינם זוכים לפיצוי הולם. אולם, גם אם התושבים יקבלו פיצוי "הולם" לסבל שנגרם להם, לא תיפתר הבעיה הסביבתית ולא ימנע נזק מאחרים. להפך, במידת מה מעניקים התושבים לגיטימציה לפעולות המסבות נזק סביבתי והחושפות אנשים ובעלי חיים לסיכון רב, משום שהם כביכול טוענים שהדבר קביל בתנאי שהנפגעים יפוצו על כך. ייתכן. אבל ייתכן גם שישנם נזקים בלתי קבילים, גם אם הם כרוכים בפיצוי כספי. לשם המחשה, נניח שאדם מסוים, נקרא לו יוסף, אינו אוהב את כלבו של שכנו, שאול. יוסף

מציע לשאול פיצוי כספי שתמורתו יואיל לאפשר לו, ליוסף, להרוג את הכלב, ושאל מקבל זאת. מובן שהדבר נראה לנו בלתי מוסרי בעליל, גם אם הפיצוי הכספי גבוה. מהי איפוא האפשרות השנייה, הפתוחה בפני התושבים, מרגע שהכירו באי הצדק הסביבתי? הם יכולים לדרוש את הפסקת הזיהום, את ביטולו המוחלט, ללא קשר למי שנפגע ממנו. בכך יפעלו לא רק להגנה על עצמם ועל סביבתם, אלא גם להגנה על כל נפגע פוטנציאלי. יתרה מכך: הם יתרמו תרומה מכרעת לכך שבעתיד אפשרויות כאלה לא תישנינה, או לפחות תהיינה ספורות יותר, משום שהמזדמנים יידעו שהם עלולים לעמוד בפני דרישה חד משמעית להפסקת הזיהום, והדבר יעלה להם ממון רב. מובן שקיימת עוד אפשרות: הנפגעים יכולים לדרוש שהזיהום או מקור הבעיה יופנו למקום אחר. לפעולה כזאת אנו קוראים (NIMBY (Not In My Back Yard): לא בחצר האחורית שלי. כמובן שהתנגדות כזאת קורת פעמים רבות, אולם יש בה משהו מאכזב: המתנגדים מחלצים עצמם מהסכנה או אי הנעימות במחיר הסבת נזק או סיכון לאנשים אחרים. בפרקים הבאים נדון בשאלה כיצד ניתן לעודד את אפשרות הפעולה הקודמת.

עד כאן ניתן אולי להבין מדברי שהקשר בין אי צדק לסביבה הוא כזה שמפגע סביבתי גורם אי צדק. אולם עלי להדגיש שהקשר בין אי צדק לבין בעיות סביבתיות הוא דו סטרי. לא פעם, הבעיה היא שבגלל קיומו של אי צדק מבני בחברה, קל למזדמנים או לגורמי הפיתוח להעביר החלטות וליצור מפגעים סביבתיים. אי הצדק הכלכלי יוצר אי צדק פוליטי בכך שהוא מחליש אוכלוסיות שלמות ומדיר אותן ממרכזי קבלת ההחלטות. האוכלוסיות הללו הופכות לקשות יום, ועליהן לדאוג לפרנסה ולקיום בסיסי; אין להן פנאי לנסוע להפגין מול הכנסת, לכתוב למקבלי ההחלטות, ללחוץ ולזעוק. על כן הן מוחלשות מבחינה פוליטית. אלא שזהו מעגל קסמים. ככל שהקבוצה חלשה יותר מבחינה פוליטית, כך קל יותר להתעלם ממנה במישור הכלכלי, וכך היא גם נתפשת לא פעם כ"אשמה" במצבה. כדוגמה ראו את תוכנית ויסקונסין שהציע שר האוצר בנימין נתניהו פעמים אחדות. התוכנית הזאת מטילה את האחריות למצבם של המובטלים על המובטלים עצמם: אם הם אינם עובדים, הרי הם האשמים במצבם.

ההבדל בין תפישה זו לתפישה שהעני הוא עני משום שזהו רצון האל אינו גדול. האשמה היא אשמת הקורבן, והמנצל, הנהנה מן הסתם מהמצב, יכול להמשיך בשלו. כך גם שמעתי לא פעם אנשים אומרים, שהסיבה שאוכלוסיות חלשות ניזוקות מזיהום היא שהן בטלניות; "עליהן לקום ולהתארגן ולהיאבק כפי שאנחנו עושים זאת", אומרים אותם אנשים, מבלי להבחין בכך שאותן אוכלוסיות הן באופן מסורתי אוכלוסיות מוחלשות, שלא למדו כיצד מתמודדים התמודדות פוליטית, שלא קיבלו כל ייעוץ או הכשרה, ושמן הסתם עסוקות במאבק קיומי כלכלי כדי לשרוד, ואין להן פנאי להתארגן להפגנות, לפנות לבג"ץ או לכתוב מכתבים לרשויות.

נמצא שקיים קשר הדוק בין אי צדק סביבתי לבין "העצמה" של האוכלוסיות. בהעצמה אני מתכוון למצב שבו האזרחים מקבלים עוצמה פוליטית על ידי רכישת מיומנות פוליטית וחינוך. ללא שני אלה קבוצות מוחלשות נידונות להשתרך מאחור מבלי יכולת להיאבק, ולהיות תלויות יותר ויותר בבעלי העוצמה. בהקשר זה מועלית הטענה שאנשי הסביבה, הטוענים שיש לחנך וללמד את האוכלוסיות המוחלשות כיצד להיאבק למען הגנה על

הסביבה, הם פטרנליסטים הכופים את ערכיהם ואת הווי חייהם על אוכלוסיות שאינן מעוניינות בכך. אני מוצא טיעון זה לא רק תמוה, אלא אף צבוע.25 הרי דווקא במצב שבו לא תהיה העצמה, שבו לא תיחשפנה האוכלוסיות המוחלשות לסיבות למצבן, הן תפתחנה תלות גבוהה בבעלי הידע או בבעלי ההון ותיאלצנה לפנות אליהם בבוא העת לצורך קבלת סיוע משפטי או רפואי. לכן יש להבחין בין פטרנליזם וקביעה מה טוב לזולת, לבין העצמה. מטרת תהליך העצמה אינו לדכא או להמשיך את התלות אלא להפך, לשחרר את הקבוצות המוחלשות ממצב של תלות. אבל זהו תהליך המחייב לשון שאינה ניטרלית ואינה חפה מנקיטת עמדה.

- 22 Shrader-Frechette, Kristin, Environmental Justice, Oxford University Press, 2002
- 23 אם כי כבר באמצע המאה ה-19 כתב הפילוסוף והכלכלן האנגלי ג'ון סטיוארט מיל (John Stuart Mill) כי קרוב היום שבו יכירו בכך שאוויר הוא טובין ציבורי שיש להגביל את השימוש החופשי בו, קרי את יכולת הזיהום שלו. אבל אישיות חשובה זו, שהשפיעה רבות על הפוליטיקה ועל המשפט בבריטניה, לא הצליחה לשכנע את מקבלי ההחלטות בנושא זה.
- 24 Harvey, David, Justice, Nature and the Geography of Difference, Blackwell, 1996
- 25 שימו לב לכך שטיעון זה הוצג לא פעם לא רק על ידי גורמי הפיתוח, אלא גם על ידי פוסט-מודרניסטים, הקוראים בכך תיגר על הלגיטימיות של אידיאולוגיה סביבתית.